

Ks. dr hab. Wojciech Hanc

Prof. em. UKSW w Warszawie

R e c e n z j a

rozprawy doktorskiej p. mgr Marzanny Klepackiej

pt.

„Człowiek w *Enarrationes in Psalmos*” św. Augustyna”

napisanej w Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

w Toruniu w Katedrze Historii Kościoła i Patrologii

pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Dariusza Zagórskiego,

Toruń 2018, ss. 164 (wydruk komputerowy)

1. Usytuowanie problematyki

We współczesnym studium teologii będącej metodyczną próbą zrozumienia i przybliżenia sobie prawdy objawionej, co odnosi się zwłaszcza do teologii biblijnej, patrystycznej i systematycznej, czyli „wiary szukającej zrozumienia” (*fides quaerens intellectum*) – nie można z jednej strony obejść się bez historii i filozofii, z drugiej zaś bez wnikania w głębię objawienia, co w poszczególnych epokach poczynawszy od czasów chrześcijańskiej starożytności aż po dzisiaj stosowaną refleksję wypowiedzaną w postaci zasad współczesnej hermeneutyki biblijno-teologicznej, pozwala przepowiadać i głosić tajemnice zbawcze Chrystusa i Jego orędzia jako centralne wydarzenia zachodzące w zbawczej historii. Dlatego nie dziwi, iż II Sobór Watykański wytyczył szlaki ku trynitarno-chrystologicznej wizji całej teologii, zarówno w jej zróżnicowaniu i strukturze, dostrzegającej zarazem potrzebę uwydatniania jaśniejszej precyzji w wyrażaniu prawd wiary oraz ściślejszego jej powiązania z tajemnicą Boga objawioną nam w Chrystusie jako naczelnej prawdzie wiary, będącej podstawą dla wszelkich teologicznych dyscyplin, jak i każdej zresztą refleksji nad „wiarą szukającą zrozumienia”. Stąd według jednego z największych polskich teologów chrystocentryków, jakim był i jest abp profesor A. Nossol, „teologia nie będzie sobą, jeżeli Bóg w Chrystusie nie stanie się ośrodkiem i najgłębszą tajemnicą chrześcijaństwa” (por. A. Nossol, *Teologia na usługach wiary*, opole 1078, ss. 69-74; 157-194). Bowiem chrześcijaństwo jako takie wraz ze swoją teologiczną refleksją zostałoby pozbawione swego istotnego fundamentu, gdyby je oderwać od rzeczywistości Boga- Człowieka, będącego jedynym „Pośrednikiem i pełnią całego objawienia” (Konstytucja *Dei Verbum*, n. 2). Nie dziwi

więc, że wspomniany wyżej Teolog przywołuje często postawioną przez siebie proegzystencjalną tezę, iż w Chrystusie dochodzi do głosu samo sedno teologii, czyli jej fundamentalny wymiar chrystologiczny wprost ukierunkowany na człowieka i będący dla człowieka, który w swej istocie jest obrazem i odbiciem trynitarno-chrystologicznej głębi, „nie tylko w przestrzeni teoretycznego zgłębiania prawdy, ale stanowiącego równocześnie ukierunkowanie na tego, kto jest jej adresatem, czyli na człowieka”, co dla prof. A. Nossola ma istotne znaczenie (A. Nossol, *Być dla, czyli myśleć sercem*. Z księdzem biskupem rozmawia ks. Jerzy Szymik, Katowice 1999, s. 20). – Jeszcze krócej powyższą sentencję ujmuje Sługa Boży ks. prof. Wincenty Granat, czyniąc to w dwu tomach swojego dzieła z zakresu teologii historyczno-systematycznej, zawierając swoją główną myśl pójścia w refleksji teologicznej „Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie”, dając takim właśnie tytułem swojego dzieła do zrozumienia, iż trynitarny i chrystologiczny zamysł twórczy czyniony w oparciu o objawione przekazy biblijne i patrystyczne, włącznie ze spuścizną geniusza starożytnej epoki, jakim był św. Augustyn, pozwoliły uwydatnić, iż owe podstawowe teologiczne wymiary: trynitarny, chrystologiczny i antropologiczny winny się wzajemnie przenikać (zob. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, Lublin 1972, t.1 oraz Lublin 1974, t. 2), bez czego nie może być mowy o twórczej refleksji teologicznej. Zapytajmy przeto: dlaczego zwrócił na to uwagę św. Augustyn, jak również podejmujący ten problem filozofowie i teologowie naszych czasów, kiedy to człowiek stawał się po prostu niezauważalną, albo li tylko przyziemną istotą?

Jest oczywiste, że w refleksji teologicznej chodzi o antropologię teologiczną rozumianą jako naukę aposterioryczną, zakładającą to, co w historycznym orędziu wiary już zostało na temat człowieka powiedziane; chodzi o człowieka, który zgodnie ze swoją istotą zdany jest na owo historyczne i zarazem związane z człowiekiem doświadczenie, a czego racjonalistycznie nie można odrzucać jako czegoś „nieistotnego” (K. Rahner oraz H. Vorgrimler), co zresztą po nawróceniu w swej twórczej głębi uwydatnił właśnie Aurelius Augustinus, jeden z największych chrześcijańskich teologicznych geniuszy od czasów św. Pawła, którego twórczość była jakby pomostem w średniowiecze, długo jeszcze wydobywające z dzieł Augustyna skarby myśli teologicznej (S. Pieszczoł). Nie można tu również nie wspomnieć, że cieszący się wielkim autorytetem Ojciec Kościoła Zachodniego, jakim był Augustyn, zasłynął jako obrońca wiary w prowadzonych sporach z pelagianami, które przyniosły mu rozgłos na Wschodzie, choć nie tylko, gdyż walczył także z manicheizmem, arianizmem i donatyzmem. Zresztą ów geniusz myślowy Augustyna zdominował średniowiecze „zarówno w dobrym, jak i złym znaczeniu”, bowiem szesnastowieczna reformacja jak i kontrreformacja, na nowo odkryły Augustyna, co przypadło nam rok temu (2017) upamiętnić reformację znamiennym dokumentem dialogowym katolicko-luterańskim „Od konfliktu do komunii”. Stąd B. B. Warfield nazwał „ostatecznym triumfem augustyńskiej nauki o łasce nad augustyńską nauką o Kościele” (Tony Lane).

O geniuszu Augustyna świadczy potężna liczba dzieł, spośród których W.J. Marrou wymienia 113 najważniejszych, które najczęściej układa się w pięć grup: pisma katechumena (386-387), pisma od chrztu do przyjęcia kapłaństwa (387-391), pisma do przyjęcia sakry biskupiej (391-396), pisma do antypelagiańskich sporów (396-412) oraz pisma od antypelagiańskich sporów (412-430), zaś pośród tych ostatnich znajduje się pięć ich rodzajów: pisma teologiczno-polemiczne, egzegetyczne, teologiczno-dogmatyczne, dzieła moralno-ascetyczne oraz dzieło pastoralne *De doctrina christiana*, pisane w latach 396-426. Chcąc przeto usytuować celowość podjętego w rozprawie doktorskiej pani Marzanny Klepackiej problemu, trzeba powiedzieć, że autorka zaczerpnęła go z pism egzegetycznych, spośród których najobszerniejszym są *Objaśnienia Psalmów - Enarrationes in Psalmos*, które przedstawiają nam teksty homilii wygłaszanych w latach 391-415, będące okazją do zastosowania zasad alegorezy, by pokazać szereg problemów i niepokojów chylącego się ku upadkowi antyku. Dlatego św. Augustyn wychodząc od Psalmów próbuje dokonać wyjaśnienia religijnego dramatu ludzkiego bytu przy pomocy analizy i egzemplifikacji, osadzając według ks. Sz. Pieszczocho swoje refleksje na kanwie tragicznych wypadków np. roku 410, stwarzających specyficzny klimat trwogi i pesymizmu swoich czasów. Dlatego autorka rozprawy p. Marzanna Klepacka jako cel swoich badań naukowych, idąc za zachęcającymi a zarazem fascynującymi myślami zawartymi w nauczaniu papieża Benedykta XVI podjęła problem swojej rozprawy odnaleziony w monumentalnym dziele *Objaśnienia Psalmów* św. Augustyna odnoszących się do człowieka i jego natury, poczynawszy od stworzenia, poprzez upadek aż do odkupienia, z równoczesnym wskazaniem na możliwości doskonalenia się chrześcijanina, będącego nadal w drodze, choć korzystającego z niezwykłych środków dalszego wzrostu duchowego (zob. *Wstęp* rozprawy, s. 24-25).

- Właśnie w taki kontekst tematyczny i tok myślowy jednego z największych Ojców Kościoła zachodniego wpisuje się p. mgr Marzanna Klepacka, łącząc w sposób logiczny i poprawny metodycznie wymiar antropologiczny z trynitarno-chrystologicznym, gdyż chrystologia, ujmując ją od strony Boga, nie może nie prowadzić w Duchu Świętym do Ojca, natomiast dzięki wcieleniu się przedwiecznego Słowa, a więc przyjęciu przez Chrystusa ludzkiej natury, prowadzi równocześnie do człowieka, stanowiąc zarazem radykalną rekapitulację antropologii teologicznej, ku której drogę wskazał Doktor Łaski - Aurelius Augustinus, podejmując się hermeneutyczno-teologicznego spojrzenia, które Bóg objawił już w swoim stwórczo-odkupieńczym dziele, co w sposób pogłębionej analizy i dokonaniu syntezy, ukazała nam w rozprawie Doktorantka w oparciu o najobszerniejsze, utrzymane w formie popularnych homilii *Objaśnienia Psalmów* czyli *Enarrationes in Psalmos*, czyniąc to pod okiem znakomitego wykładowcy i znawcy starożytności chrześcijańskiej ks. prof. dra hab. Dariusza Zagórskiego, wpisując się w nurt prac naukowo - badawczych Katedry Historii Kościoła i Patrologii Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu.

2. Merytoryczna ocena rozprawy

Nigdy dosyć podejmowania studium i badań nad jednym z najwybitniejszych geniuszy Kościoła zachodniego, który nie tylko polemizował z ówczesnymi błędami

teologicznymi, zagrażającymi w różnoraki sposób chrześcijańskiej doktrynie Kościoła, o czym wspomniano już wyżej w usytuowaniu podjętego przez Autorkę tematu rozprawy doktorskiej, odnoszącej się do „problemu człowieka”, już wówczas naświetlanego przez Biskupa Hippony w latach 391-415, który w swych homiliach osnutych na kanwie „ustnego wykładu Psalmów”, co należało w świetle zmieniających się poglądów Doktora Kościoła zachodniego przeanalizować, a więc zinterpretować i na koniec zsyntetyzować, by pokazać rzeczywistość istnienia bytu ludzkiego w jego upadkach i wzlotach, co stanowiło nie lada problem wnikania w *esse* człowieka, stworzonego z jednej strony na Boży obraz i Boże podobieństwo, z drugiej zaś skażonego i naznaczonego „brzydotą grzechu”; człowieka огоłoconego w swojej godności, zapoznającego najwyższe dobro poprzez odwrócenie się od Stwórcy, albo jeszcze inaczej mówiąc jego utratę. Dlatego nie dziwi, iż podstawowym przedmiotem naukowej refleksji Autorki był z jednej strony stwórczy akt Boga, który powołuje człowieka z miłości i dobroci do egzystencji, czyli człowieka jako wyjątkowego bytu mającego być chwałą Stwórcy; z drugiej strony słabego i upadłego, choć odkupionego i ocalonego dzięki zbawczym wydarzeniom i środkom przez Boga-Człowieka wysłużonym. Jednocześnie Autorka rozprawy podejmując trudny temat z zakresu aposteriorycznej antropologii teologicznej, znakomicie go powiązała (za podszeptem zapewne św. Augustyna i swojego Promotora) z trynitarno - chrystologicznym wymiarem, osadzając byt ludzki w takim a nie innym kontekście. Stąd przedmiot rozprawy, a jeszcze konkretniej postawiony przez siebie cel i problem pracy, pani Marzanna Klepacka, przy zastosowaniu odpowiednich metod badawczych oraz wniknięciu w przedmiot prowadzonych badań, opartych na bazie *Enarrationes in Psalmos* Biskupa Hippony, zasługuje na uznanie, pozwalając przekonać recenzenta o wewnętrznej spójności, o obiektywnej wartości merytorycznej przedłożonej do oceny rozprawy, a także o naukowych walorach i kompetencji Autorki. Zresztą powyższa spójność została osiągnięta dzięki logicznej przejrzystości w postaci bardzo dobrej konstrukcji rozprawy oraz głębokiemu wniknięciu w przedmiot prowadzonych badań, związanych nie tylko z aposterioryczną antropologią jednego z czołowych przedstawicieli patrystyki, jakim jest św. Augustyn, ale umiejętnością jej powiązania i zilustrowania w kontekście stwórczo - odkupieńczych dzieł Boga, czyniąc to w czterech jakby fazach skoncentrowanych wokół: stworzenia człowieka (*formatio*), jego upadku (*deformatio*), dokonanego odkupienia (*reformatio*) oraz człowieka, który idąc ziemską drogą ku chrześcijańskiej doskonałości, przy pomocy udzielanych przez Boga szczególnych środków, nawiązuje ponownie dialog zerwany poprzez swój upadek, powracając w mocy Ducha Świętego do pierwotnej jedności ze swoim Stwórcą i Panem, co Autorka oddaje poprzez fakt ponownego nawiązania jedności (*unio*). Stąd dysertacja doktorska p. Marzanny Klepackiej stanowi wyczerpujące studium, obejmujące 164 strony wydruku komputerowego. Całość rozprawy poza uwypoklieniem „Spisu Treści” (s. 2-3) „Wykazu skrótów” (ss. 4-6), bogatej „Bibliografii” (s. 7-23), „Wstępu” (ss. 24-28) i „Zakończenia” (s. 157-160) oraz dwu streszczeń w języku polskim i angielskim (ss. 161-164), zawiera cztery jednostki tematyczne przedstawione w postaci czterech rozdziałów: pierwszy (ss. 28-78), drugi (ss. 79-93), trzeci (ss. 93-104) i czwarty (ss. 105-156).

- Całość wieńczy wskazane wyżej „Zakończenie”, uwypatniające nie tylko zebraną w całość w postaci czterech rozdziałów teologiczną narrację o człowieku, lecz wydobywa z augustyńskiego dzieła *Enarrationes in Psalmos* ważne elementy związane ściśle z teologiczną antropologią, pozwalającą jakby w czterech odstępach ukazać człowieka w jego osobowo-biblijnym ujęciu, który w swym bytowaniu począwszy od stworzenia go aż po upadek i odkupienie, będące ostatecznym wypełnieniem się człowieka w Trójjedynym Bogu, by mógł korzystać w swej ziemskiej drodze ze zbawczych środków pozostawionych w Kościele ku jeszcze większemu uczłowieczaniu się.

Mając na uwadze *meritum* dysertacji, należy z całą powagą skonstatować, iż za słusznością właśnie takiego a nie innego ujęcia treściowego przemawiają następujące racje ogólne:

- 1) Przedłożona do oceny praca, zgodnie z dobrze sformułowanym tematem, w świetle postawionego we wstępie problemu, stanowi syntetyczno-analityczną monografię, dobrze osadzoną w realiach przeprowadzonych badań.
- 2) Jest to monografia, która według współczesnych kryteriów badawczych i hermeneutycznych, stanowi jedynie zasadną drogę jaką obrano w oparciu o przebadaną bazę źródłową: główną - w postaci jednego z największych dzieł Biskupa Hippony jakim jest *Enarrationes in Psalmos* oraz drugorzędną w postaci jeszcze innych augustyńskich osiągnięć, co wynika zresztą z przeprowadzonych badań, pozwalających zastosować wymiar trynitarno-chrystologiczny, zaznaczony tak w „Spisie treści”, jak i treściowym rozpracowaniu całości.
- 3) Fundamentalne w rozprawie znaczenie posiada dobrze przemyślany i opracowany punkt wyjścia w postaci stosowania metodycznych „zasad” odnoszących się tak do trynitarno-chrystologicznego jej ujęcia, jak i punkt dojścia, co wynika z ujęcia istoty człowieka, będącego w nieustannej relacji do Boga stwarzającego człowieka „na swój obraz i swoje podobieństwo”.
- 4) Po wnikliwym przeczytaniu rozprawy doktorskiej p. Marzanny Klepackiej, recenzent jest przekonany, iż jej Autorka chciała wykazać, dokumentując swoje stwierdzenia tekstami zaczerpniętymi z oryginału, to znaczy wyjętymi ze swojego podstawowego źródła jakim są *Enarrationes in Psalmos*, napisane przez św. Augustyna w języku łacińskim oraz autorskimi opracowaniami wielu innych autorów pochyłających się nad doktryną chrześcijańską opartą o nauczanie Biskupa Hippony w liczbie ok. 140-tu pozycji, do czego należałoby jeszcze doliczyć 22 pozycje subsydiów (zob. „Bibliografia”, ss. 10-23).
- 5) Wreszcie na koniec tej części oceny, powiedzieć należy, iż Autorka rozprawy nie lęka się podejmować zagadnień trudnych, wynikających z faktu różnorodnych opisów, rozumień i ujęć bytu ludzkiego rozpatrywanego w kontekście pojawiających się w starożytnej epoce różnorodnych błędów, z którymi polemizował niezwykle filozof i teolog, jakim był żyjący na przełomie IV i V wieku Aurelius Augustinus.

3. Formalna ocena rozprawy

Wniknięcie w treść rozprawy napisanej przez p. mgr Marzannę Klepacką pozwala stwierdzić, iż jest ona przemyślanym i dobrze źródłowo skonstruowanym studium, które – jak już w poprzedniej części powiedziano – zostało ujęte w czterech odsłonach, wymagających od Autorki sporego wysiłku intelektualno-erudycyjnego, zespalającego z sobą tot, co boskie, z tym, co ludzkie, które II Sobór Watykański w konstytucji *Gaudium et spes* zawarł w dwu słowach: *humana divinis*, obligując tym samym Autorkę do zwrócenia uwagi na swoistego rodzaju augustiańską antropologię w postaci interdyscyplinarnego wymiaru łączącego z sobą: trynitologię, chrystologię i po części pneumatologię z ich antropologicznymi odniesieniami, zgodnie zresztą z obowiązującym przez wieki ujęciem teologicznych refleksji zwanych „teocentryzmem”, wychodzącym od Stwórcy ku człowiekowi, nie zaś odwrotnie. Nie dziwi więc, iż autorka chcąc być wierna nauczaniu św. Augustyna, jak i zresztą augustyńskiej doktrynie, co szczególnie znalazło swój wyraz w „Objaśnieniach Psalmów”, sytuujących człowieka w zbawczym planie Trójjedynego Boga.

1). Mając powyższe na uwadze trzeba z uznaniem odnieść się najpierw do „Wstępu” pracy, który zawiera – patrząc od strony formalnej – wszystkie jego istotne elementy, jakie winny się znaleźć w każdej naukowej rozprawie, a więc: aktualność podjętego tematu opracowywanego w wydaniu polskojęzycznych autorów, którzy po części zajmowali się już wizją człowieka w augustyńskim ujęciu, jak np. ontologią jego bytu, aksjologią od strony filozoficznej, czy nawet spojrzeniem na człowieka umieszczanego w pionowo - teologicznym patrzeniu. – Mówiąc jeszcze bardziej konkretnie, p. Marzanna Klepacka zwróciła uwagę na wieloaspektowość ujęcia człowieka według augustyńskiej wizji ujmowanej z perspektywy „człowieczego losu”, który stał się poniekąd także losem tegoż wielkiego teologa Kościoła zachodniego. Stąd nie dziwi, że autorka celowo kierowała uwagę czytelnika na oryginalność sformułowań i porównań, a zwłaszcza zapragnęła wyeksponować nam augustyński wymiar biblijnego nauczania, zawarty na kartach świętych Ksiąg Biblii, czego szczególnym wyrazem stały się Psalmi, przeniknięte głęboko modlitewnym charakterem.

2). Nie można także nie zauważyć w rozprawie podejmowanych analiz, niekiedy bardzo trudnych do przeniknięcia augustyńskich refleksji, zawartych przede wszystkim w głównej podstawie źródłowej, co domagało się wręcz pogłębionej analizy psalmicznych tekstów, co zostało połączone z osobistym komentarzem autorskim.

3). Ważne jest także, iż już „Wstęp” pracy zwraca uwagę na historyczno-teologiczny kontekst rozprawy, poprzez zaakcentowanie jej na wskroś źródłowego charakteru, co zostało uwydatnione w dobrym podziale na rozdziały i podpunkty, dodając rozprawie pragmatycznego znaczenia. Z kolei „Zakończenie” stało się zwartym podsumowaniem.

4). Recenzent nie może przejść obojętnie obok trzonu pracy, który p. Klepacka ujęła nie tylko w sposób zwarty i logiczny, lecz także komunikatywny z wyłuszczeniem w każdym z czterech rozdziałów najważniejszych kwestii związanych z bytem i egzystencją człowieka

ukazanego przede wszystkim jako dar dla świata w postaci wyjątkowego stworzenia boskiego, obdarzonego ciałem i pierwiastkiem duchowym, a więc istoty obdarowanej z jednej strony stygmatem piękna, przysparzającego chwały samemu Bogu, pomimo człowieczego upadku, mającego nie tylko swój udział w winie Adama, lecz wręcz naznaczonego grzechem, poprzez odwrócenie się od swego Stwórcy, co Autorka oddała w postaci czterech łacińskich słów: *formatio, deformatio, reformatio et unio*. Można więc powiedzieć, że otrzymaliśmy w sumie cenną i pouczającą rozprawę opartą o doskonałą bazę źródłową w postaci augustynowego „Objaśnienia Psalmów”, jak również wielu pomocniczych opracowań i subsydiów uwytatnionych w zestawie „Bibliografii” (zob. ss. 7-23).

5). Mimo dość komunikatywnego i przejrzystego stylu rozprawy, zdarzają się pewne drobne potknięcia stylistyczne (zob. np. s. 28 – drugi akapit w rozdziale pierwszym; s. 41 także drugi akapit; rozdział II – wprowadzenie, s. 79; rozdział III – wprowadzenie, s. 93 czy rozdział IV s.105. Bardziej należało wystylizować także „Zakończenie”, zob. 157). Być może, iż owe drobne potknięcia wynikają niekiedy z dokonywanych tłumaczeń, którymi w analizach Autorka się posługiwała, bądź z trudnych łacińskich tekstów źródłowych, do których trzeba było dotrzeć. – Należy jednak panią mgr Marzannę Klepacką pochwalić za doskonale zorganizowany warsztat naukowy, czego wyrazem w większości są czynione przypisy w postaci cytatów ilustrujących treść zawartą w poszczególnych partiach dysertacji, i to nie tylko pochodzących z bazowego źródła, jakim są *Objaśnienia Psalmów*, lecz np. także augustyńskie *De civitate Dei* (zob. np. przypis 36, s. 79); *De genesi contra Manichaeos*, (zob. przypis 42, s.36, *Confessiones*, (zob. przypis 110, s. 58), etc.

6) Na koniec tej części recenzji, w ramach dyskusji nad niniejszą rozprawą, jako teolog systematyk a zarazem ekumenista, patrząc na całokształt wysiłku włożonego w przygotowanie pracy doktorskiej przez p. mgr Marzannę Klepacką, pragnę skierować pod jej adresem podjęcie dwóch następujących kwestii:

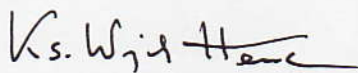
a) Co wpłynęło na Doktorantkę, iż upodobała sobie refleksję teologiczną związaną z „człowieczym esse” – opartą o dzieło, które Biskup Hippony pisał przez tak długi okres czasu? – Czy ów wspomniany w recenzji „człowieczy los” oraz życiowe zagubienie się w młodzięcym wieku Augustyna poprzez „odejście od Boga” znajduje swoje wytłumaczenie w podjętych studiach nad wielkim uczonym, ukazanym w analizach teologiczno-antropologicznych Autorki, co ułatwiłoby także i nam odpowiedzieć na to pytanie.

b) Dlaczego rozdział trzeci Autorka w języku łacińskim zatytułowała „*reformatio*”, a nie – jak to jest w teologicznym użyciu i w podręcznikach „*redemptio*”, związane wprost z odkupieńczym dziełem Boga w Chrystusie? - Czy rzeczywiście Biskup Hippony się pomylił używając pojęcia „*reformatio*”, kiedy mówił i czy mówił, mając na myśli człowieka odkupionego przez Chrystusa, dokonującego wyzwolenia człowieka, dzięki swoim zbawczym tajemnicom poczynszu od wcielenia aż po zmartwychwstanie włącznie? - A może Augustyn wybiegał już myślą ku piętnastowiecznej reformacji i złu jakie panowało w Kościele oraz ku 500-leciu tego wydarzenia, które miało miejsce w 2017 r., co znalazło zresztą wyraz w

dialogowym dokumencie rzymskokatolicko-luterańskim „Od konfliktu do komunii” kiedy to zostało użyte słowo „*reformatio*” dla opisanie poprawy porządku, np. uniwersytetów? A więc: czy użycie słowa *reformatio* zostało przez Autorkę użyte poprawnie, czy też należałoby użyć w pracy doktorskiej innego wyrażenia łacińskiego?

4. Wniosek końcowy

Analityczno-syntetyczne studium przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej p. mgr lic. Marzanny Klepackiej pozwala w sumie mimo postawionych pytań i pewnych uwag stwierdzić, że przedstawiona dysertacja nie traci przez to swej zasadniczej wartości obiektywnej. Stanowi ona bowiem dojrzałą i oryginalną rozprawę badawczą, czego Autorka dokonała dzięki dobrej znajomości i stosowaniu metodologicznych zasad, zdolności analizowania i syntetyzowania trudnych treści augustyńskiego wywodu uwidocznionego na kartach jednego z ostatnich dzieł wielkiego filozofa i teologa starożytności chrześcijańskiej, jakim były *Enarrationes in Psalmos*. - W ocenie nie można pominąć również umiejętności logicznego porządkowania i dowartościowania bogatego dorobku w postaci uwidocznionych źródeł pomocniczych (w liczbie 32) oraz nauczania Kościoła (w liczbie 6-ciu dokumentów) oraz opracowań dokonanych przez krajowych i zagranicznych autorów zarówno z tematyki filozoficznej jak i teologicznej, w tym także z zakresu antropologii (w liczbie 239 pozycji) wraz subsydiami (w liczbie 22 pozycji). – Nie dziwi więc, iż napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Dariusza Zagórskiego rozprawa doktorska, stanowi cenne osiągnięcie naukowe, patrząc na nie zarówno z punktu widzenia teologii systematycznej, a zwłaszcza chrześcijańskiej antropologii, ściśle powiązanej zresztą z trynitologią i chrystologią. – Podniesione w recenzji pytania i spostrzeżenia są drobnej natury i nie wpływają na pomniejszenie wartości merytoryczno-formalnej recenzowanej pracy. Należy przeto rozprawę p. mgr Marzanny Klepackiej wysoko ocenić stwierdzając, iż zasługuje na przedstawienie wniosku Wysokiej Radzie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. dr hab. Wojciech Hanc, prof. emeritus UKSW

Włocławek, 26 listopada 2018 r.